

2. Нові виробничі системи і прискорений розвиток регіонів // Матеріали Міжнародного економічного форуму м. Київ, 16 листопада 2001р.- 163 с.
3. Смаль І.В, Смаль В.В. Екологічний туризм – перспективний напрямок розвитку рекреаційного господарства українського Полісся // Сучасні екологічні проблеми Українського Полісся та суміжних територій (до 15-річчя аварії на ЧАЕС). – Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. - Ніжин, 2001.- С.107-108.
4. Ткаченко Л.В. Маркетинг послуг. - Київ: Центр навчальної літератури, 2003.- 192с.
5. Чемерис А. Теоретичні основи ефективності державного управління // Вісник УАДУ.2000./4.

УДК 336.717

ПАСИВНІ ОПЕРАЦІЇ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ ЯК ОДИН З АСПЕКТІВ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Н. Ю. КЛЕПА

Мукачівський технологічний інститут

Для ефективної роботи кожен комерційний банк повинен мати у своєму розпорядженні певну кількість мобілізованих коштів. Залучення грошових ресурсів комерційними банками відбувається шляхом проведення пасивних операцій. У статті розкриваються існуючі підходи до визначення таких понять, як пасивні операції комерційних банків, досліджуються особливості формування пасивів комерційних банків у ринкових умовах господарювання.

Економічний розвиток нашої держави багато в чому залежить від ефективності функціонування банківської системи. Комерційні банки, відіграючи роль фінансових посередників у переміщенні грошових ресурсів, мають можливість впливати як на грошово-кредитний ринок, так і на економіку країни в цілому. Основна мета банківського посередництва полягає в акумуляції надлишкових коштів у одних суб'єктів ринку і їх спрямування у ті сектори економіки, де спостерігається дефіцит ресурсів.

Звичайно, банківська діяльність здійснюється у межах тих коштів, які були мобілізовані цією кредитною установою. У даному аспекті надзвичайно актуальним є з'ясування джерел мобілізації грошових коштів з метою визначення пріоритетів у формуванні пасивів банківської установи.

Об'єкти та методи дослідження

У розпорядженні кожного комерційного банку перебуває певна кількість грошових засобів, які у процесі діяльності банків трансформуються і перетворюються у позичковий капітал, котрий на умовах платності, строковості, забезпеченості,

поверненості та цільового характеру витрачання надається у користування суб'єктам грошового ринку. Основною метою банку при такому посередництві є отримання прибутку.

Прибутковість банківських установ залежить від особливостей політики, яку він проводить і специфіки здійснення банківських операцій у сфері залучення та подальшого розміщення акумульованих коштів.

Величина мобілізованих коштів комерційними банками є головним критерієм при здійсненні банківської діяльності, впливає на структуру та обсяги здійснюваних операцій тощо.

Незважаючи на те, що банк по суті, є специфічним підприємством-посередником у переміщенні грошових засобів, у літературі майже не досліджується така категорія, як пасивні операції. Більшість вчених-економістів розглядають і досліджують пасиви та пасивні операції комерційного банку через вивчення сутності банківських ресурсів та джерел їх формування.

Деякі дослідники розглядають кошти комерційного банку як власний капітал і пасиви, до яких власне входять залучені та запозичені кошти [1, 2].

У окремих дослідженнях кошти, залучені у різного роду пасиви, визначаються як ресурсна база [3, с.350]. Таке поняття, як «ресурсна база» прирівняне до терміну «банківські ресурси».

Поширеним є підхід, згідно з яким всі кошти комерційного банку, залучені та мобілізовані для подальшого перерозподілу з метою отримання прибутку в основному розглядаються як «ресурси комерційного банку», і у зв'язку із цим наводиться їх узагальнений поділ на власні, залучені та позичені [4, 5].

За економічною сутністю всі банківські операції по залученню, мобілізації та подальшому розміщенню грошових коштів доцільно розмежовувати на активні та пасивні. Внаслідок проведення таких операцій формуються активи і пасиви банківської установи.

Пасиви банків - частина бухгалтерського балансу, яка в грошовому вираженні відображує джерела утворення банківських коштів.

Пасивні операції – це такі операції банків, у результаті яких збільшуються кошти, що перебувають на пасивних або активно-пасивних рахунках (у частині перевищення пасивів над активами) без еквівалентного збільшення коштів на активних рахунках. Сутність пасивних операцій полягає у залученні різного роду ресурсів у

рамках депозитних, ощадних та вкладних операцій, запозиченнях коштів від інших банків, емісії цінних паперів, а також проведенні інших операцій, у результаті яких збільшуються грошові кошти в пасиві балансу комерційного банку.

У «Словнику банківських термінів» наводиться наступне визначення пасивних операцій: це «... операції банків щодо залучення коштів за рахунок збільшення вкладів та випуску цінних паперів» [6; с.353]. Тут же зазначається, що пасивні банківські операції є основним джерелом ресурсів комерційного банку. Проте це визначення не вказує, за рахунок яких суб'єктів грошового ринку можуть відбуватися дані операції та напрямки розміщення залучених коштів. Знову ж таки, під пасивними розглядаються виключно операції по залученню та запозиченню ресурсів.

У «Банківській енциклопедії» [7, с.207] теж не вказується, хто може виступати в ролі вкладників чи позичальників грошових коштів для банківських установ, але зазначається, що формування ресурсів відбувається задля проведення кредитних, інвестиційних та інших активних операцій.

Деякі вітчизняні економісти взагалі не розглядають поняття «пасивні операції», звертаючи увагу в основному на групування статей пасиву балансу комерційного банку [8].

Постановка задачі

Отже, як було з'ясовано, в економічній літературі існує багато розбіжностей та невизначеностей при трактуванні термінів «пасиви банку» та «пасивні операції».

Метою даної статті є визначення сутності такої категорії, як пасивні операції комерційних банків, обґрунтування визначення поняття «пасивні операції», дослідження механізму формування пасивів комерційних банків у сучасних умовах господарювання.

Мета дослідження визначила наступні напрями:

- *розкриття змісту існуючих підходів до визначення такої категорії, як “пасивні операції”;*
- *визначення сутності пасивних операцій комерційних банків за джерелами формування грошових коштів;*
- *дослідження політики банків у сфері здійснення пасивних операцій;*
- *оцінка особливостей формування структури пасивів банківської системи України.*

Результати та їх обговорення

Враховуючи наведені вище визначення, можна констатувати наступне:

- 1) процес мобілізації коштів комерційного банку розглядається у двох площинах – як формування власного капіталу та пасивів;
- 2) під пасивними операціями розуміють переважно операції, пов'язані із залученням та запозиченням ресурсів;
- 3) при визначенні сутності пасивів ототожнюються такі терміни, як «ресурсна база», «банківські ресурси» та «пасиви банку».

Проте ототожнювати ці поняття не можна, оскільки термін «ресурси» відбиває запаси коштів, що наявні в банківській установі, в той час як термін «пасиви» свідчить про джерела походження фінансових ресурсів банку. Як зазначає Ковбасюк М.Р., пасиви сформовані з капіталу банку, сформованого із внесків коштів засновників і прибутку, та зобов'язань, які виникають у момент реалізації послуг щодо збереження коштів клієнтів [9, с.139].

На нашу думку, правильніше було б визначити мобілізовані банківською установою кошти як пасиви комерційного банку, оскільки певна частина таких коштів (наприклад, статутний фонд, резервний фонд та інші фонди, що створюються комерційними банками) не використовуються в якості повноцінних ресурсів для подальшої трансформації, а є лише джерелом стабільності банку і своєрідним буфером для захисту банку від зовнішніх та внутрішніх ризиків. Тому, на наш погляд, найбільш прийнятним є поділ саме пасивів комерційного банку на пасиви власного походження, залучені та позичені. А загальні ознаки, притаманні банківським ресурсам можна вважати прийнятними і для банківських пасивів.

Потрібно також зазначити, що розподіл банківських операцій на суто активні чи пасивні не має чітко визначених меж, оскільки більшість операцій банку у момент трансформації коштів можуть виступати одночасно і як пасивні, і як активні операції.

Розмежування операцій комерційного банку на виключно активні чи пасивні є доцільним та економічно обґрунтованим у момент аналізу балансу банку і оцінювання результатів банківської діяльності у часовому просторі, коли змінюються не тільки обсяги фінансових ресурсів, акумульованих банком, але і простежується зміна їх складу та структури.

Специфіка банківської діяльності зумовила і особливості формування пасивів. Для банківської установи, яка “працює” переважно з “чужими” грошима, характерною ознакою є висока питома вага коштів, залучених від суб'єктів господарювання та

громадян, тому найбільш значущим і важливим джерелом формування та збільшення пасивів комерційних банків є депозитні операції.

Депозитними вважаються пасивні операції банків, пов'язані із залучення грошових коштів юридичних і фізичних осіб у національній та іноземній валютах у формі вкладів (депозитів) шляхом їх зарахування на відповідні рахунки на певних умовах.

Але головним стрижнем пасивів є все-таки власні кошти. Без якісно сформованого власного капіталу неможливо здійснювати банківську діяльність, від цього залежить надійність та ефективність роботи установи; він є джерелом початкових ресурсів і у скрутні моменти дає можливість банку виконувати свої зобов'язання перед клієнтами.

До пасивних операцій по формуванню власного капіталу можна віднести операції з формування статутного фонду банку (як на момент створення комерційного банку, так і при збільшенні розміру статутного капіталу), операції по формуванню резервного фонду, страхового фонду банку, інших фондів спеціального призначення, а також операції, пов'язані з формуванням і розподілом прибутку, який створюється у результаті здійснення банківської діяльності.

Комерційні банки здійснюють свою діяльність у межах коштів, які вони утворили в процесі своєї діяльності. Однак, при необхідності вони можуть позичати ресурси один у одного, а при нестачі коштів для проведення активних операцій і виконання взятих на себе зобов'язань одержувати позички у Національному банку України.

Операції, пов'язані із отриманням позичок від інших комерційних банків, у тому числі і від Національного банку України є пасивними операціями по запозиченню ресурсів.

Таким чином, на основі вищевикладеного можемо зазначити наступне: пасивні операції – це операції комерційного банку, спрямовані на залучення, мобілізацію (аккумуляцію) власних, залучених та запозичених коштів юридичних, фізичних осіб, держави та інших фінансово-кредитних інститутів у національній та іноземній валюті, що перебувають на балансі комерційного банку і слугують для подальшого перерозподілу задля отримання прибутку з метою реалізації суспільних і власних інтересів.

Професійна діяльність комерційних банків як головних учасників ринку фінансових ресурсів визначається насамперед їхніми можливостями залучати та надалі

ефективно трансформувати грошові кошти з метою максимального отримання доходу при мінімумі закладених затрат. Виступаючи фінансовими посередниками між тими суб'єктами грошового ринку, хто володіє тимчасово вільними грошовими ресурсами, та тими, хто має потребу у отриманні позичок, комерційні банки акумулюють певну масу грошей для того, щоб за сприятливих умов вкласти їх у перспективні сфери діяльності. На рис.1 наведено особливості формування та використання грошових коштів банківськими установами.

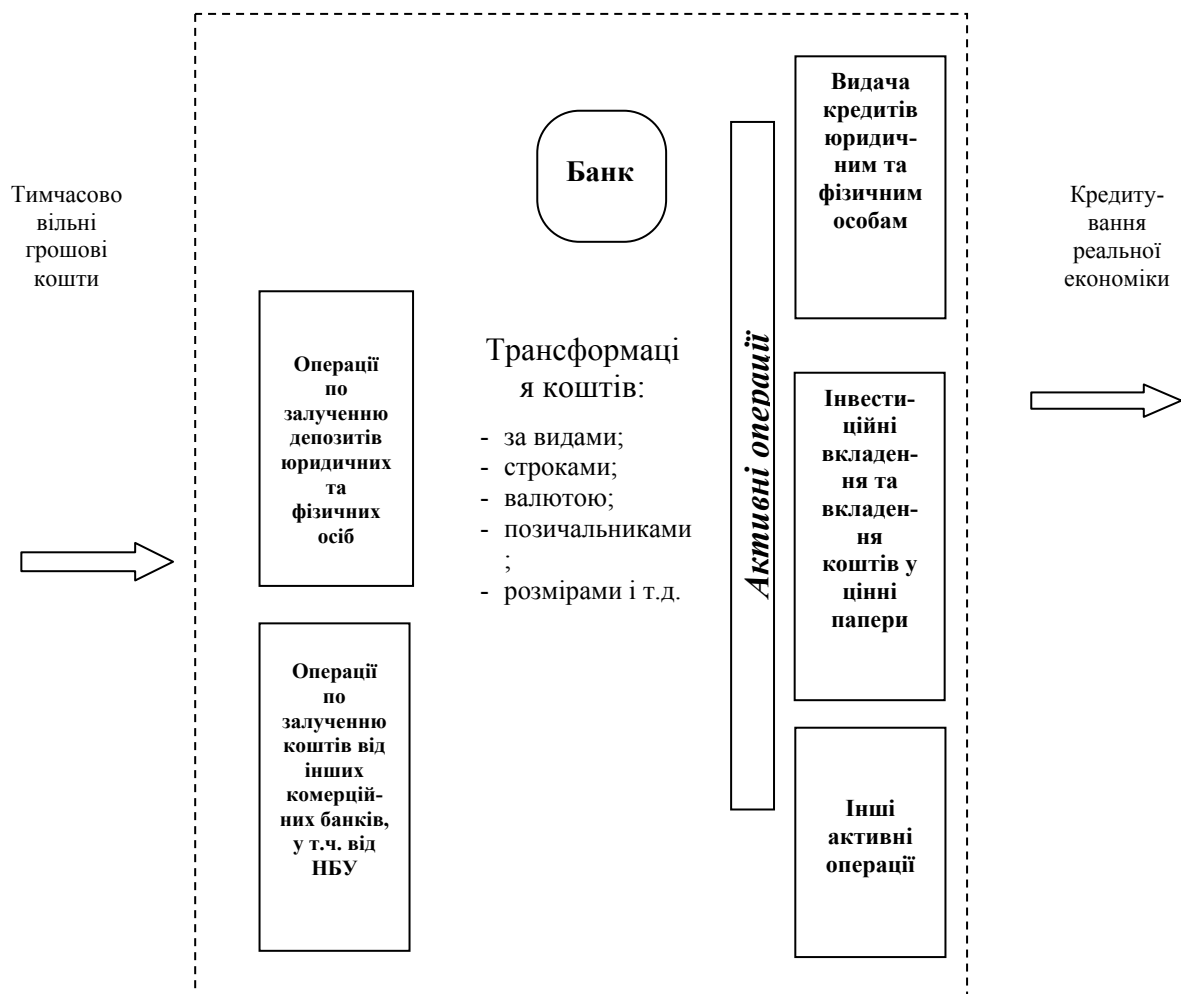


Рис.1. Загальна структура активних та пасивних операцій комерційного банку

Комерційним банкам надається перевага самостійного вибору джерел залучення та напрямків використання коштів, визначення рівня відсоткових ставок тощо.

Важливим фактором при розробці стратегії діяльності банку є визначення оптимальної структури пасивів з тим, щоб у максимально можливому обсязі спрямувати грошові кошти на кредитування потреб господарюючих суб'єктів та споживче кредитування. Як було зазначено, переважна більшість пасивів (близько 80-

90%) формується шляхом депозитних пасивних операцій. Така структура формування пасивів відповідає умовам ринкової економіки.

Кошти, які перебувають у розпорядженні комерційних банків є досить різноманітними як за структурою, так і за характером. Власний капітал банку, кошти юридичних та фізичних осіб, залучені на строкові депозити та кошти, отримані від інших комерційних банків, є пасивами, які легко піддаються прогнозуванню, оскільки є більш-менш керованими і стабільними за своєю природою. Тому вони можуть в першу чергу використовуватися для найбільш прибуткових активних операцій - кредитування фізичних та юридичних осіб, здійснення портфельних інвестицій. Депозити до запитання, залучені від підприємств, установ, організацій, населення та кошти до запитання інших банків є пасивами, величину яких важко зпрогнозувати, так як вони є некерованими і нестабільними. Залишки коштів у поточних пасивах можуть варіювати із значними відхиленнями в залежності від поступлення або вилучення коштів із рахунків. Проте поточні пасиви є якраз найдешевшим, а отже і найбільш бажаним для банків джерелом залучення вільних коштів.

Поряд із здійсненням активних операцій комерційний банк завжди повинен враховувати той факт, що у будь-який момент часу вкладники можуть забажати повернення своїх коштів, а тому потрібно визначити певний запас або резерв ліквідності, що, у свою чергу, буде зменшувати обсяги проведення активних операцій.

Ще одним обмеженням, яке чи не найбільше впливає на обсяги проведення активно-пасивних операцій, є обов'язкове резервування коштів банківськими установами у відсотковому співвідношенні від суми залучених коштів, затверджене Національним банком України.

Значний вплив на структуру пасивів та їх приріст мають процентні ставки, які сьогодні пропонують комерційні банки клієнтам. Як зазначають Ю.Заруба та Г.Зарічна, “в умовах невисоких доходів споживачів банківських послуг – як українських підприємств, так і населення, - саме цінова еластичність попиту з часом матиме найсуттєвіший вплив на приріст залишків на банківських рахунках” [10, с.30].

Банківські пасиви є основним джерелом фінансування активних операцій банків. Для того, щоб з'ясувати, за рахунок яких статей пасиву розміщуються і використовуються надалі грошові кошти комерційного банку, проаналізуємо структуру пасивів комерційних банків України за даними балансів банків, які офіційно подали свої фінансові звіти.

З наведених у таблиці 1 даних видно, що залучені та запозичені кошти є найвагомим джерелом формування пасивів. Зобов'язання комерційних банків є доволі неоднорідними за структурою, що впливає на можливості банків забезпечувати потрібну ефективність проведення активних операцій. Значна частка у зобов'язаннях припадає на кошти, залучені від суб'єктів господарювання та вклади фізичних осіб. Така ситуація доводить основне призначення комерційного банку – залучати надлишкові кошти і перерозподіляти їх відповідно до потреб економіки. Частка заборгованості перед населенням впродовж останніх років починає переважати над заборгованістю суб'єктам господарювання, що свідчить про зростання довіри населення до банківської системи. Низькою залишається частка залучення коштів у вигляді депозитних сертифікатів.

Таблиця 1
Структура пасивів комерційних банків України*

| Показники | Станом на 01.01.2003 р. | | | Станом на 01.01.2004 р. | | | Станом на 01.01.2005 р. | | |
|---|-------------------------|--------------|---------------------|-------------------------|--------------|---------------------|-------------------------|--------------|---------------------|
| | Сума, тис. грн. | Частка, % | Частка у пасивах, % | Сума, тис. грн. | Частка, % | Частка у пасивах, % | Сума, тис. грн. | Частка, % | Частка у пасивах, % |
| 1. Власний капітал, у тому числі | 9 983 426 | 100,0 | 15,6 | 12 881 878 | 100,0 | 12,9 | 18 421 431 | 100,0 | 13,7 |
| статутний капітал | 5 998 120 | 60,1 | 9,4 | 8 116 111 | 63,0 | 8,1 | 11 648 338 | 63,2 | 8,7 |
| емісійні різниці | 264 850 | 2,7 | 0,4 | 285 951 | 2,2 | 0,3 | 417 342 | 2,3 | 0,3 |
| резерви та фонди банку | 685 458 | 6,9 | 1,1 | 1 367 343 | 10,6 | 1,4 | 1 839 590 | 10,0 | 1,4 |
| результат переоцінки основних засобів та нематеріальних активів | 790 286 | 7,9 | 1,2 | 1 224 007 | 9,5 | 1,2 | 2 035 828 | 11,1 | 1,5 |
| результат минулих років | 1 560 198 | 15,6 | 2,4 | 1 062 153 | 8,2 | 1,1 | 1 259 536 | 6,8 | 0,9 |
| прибуток звітного року | 684 515 | 6,9 | 1,1 | 899 329 | 7,0 | 0,9 | 1 263 759 | 6,9 | 0,9 |
| 2. Зобов'язання банків, у тому числі: | 53 912 619 | 100,0 | 84,4 | 87 352 485 | 100,0 | 87,1 | 115 926 449 | 100,0 | 86,3 |
| кошти банків | 8 797 291 | 16,3 | 13,8 | 16 317 151 | 18,7 | 16,3 | 20 350 517 | 17,6 | 15,1 |
| у тому числі кошти, отримані від НБУ | 1 302 187 | 3,0 | 2,0 | 2 373 887 | 14,5 | 2,4 | 4 059 347 | 19,9 | 3,0 |
| кошти клієнтів, у тому числі: | 38 795 286 | 72,0 | 60,7 | 67 203 887 | 76,9 | 67,0 | 90 934 621 | 78,4 | 67,7 |
| кошти юридичних осіб | 19 702 916 | 50,8 | 30,8 | 27 987 449 | 41,6 | 27,9 | 40 127 848 | 44,1 | 29,9 |
| кошти фізичних осіб | 19 092 370 | 49,2 | 29,9 | 32 113 438 | 47,8 | 32,0 | 41 207 063 | 45,3 | 30,7 |
| депозитні сертифікати, емітовані банком | 857 977 | 1,6 | 1,3 | 580 421 | 0,7 | 0,6 | 477 681 | 0,4 | 0,4 |
| цінні папери власного боргу банків | 743 300 | 1,4 | 1,2 | 219 743 | 0,3 | 0,2 | 149 652 | 0,1 | 0,1 |
| нараховані витрати до сплати | 399 160 | 0,7 | 0,6 | 633 898 | 0,7 | 0,6 | 999 253 | 0,9 | 0,7 |
| інші зобов'язання | 1 753 176 | 3,3 | 2,7 | 2 397 380 | 2,7 | 2,4 | 3 014 725 | 2,6 | 2,2 |
| ПАСИВИ, ВСЬОГО | 63 896 045 | - | 100,0 | 100 234 363 | - | 100,0 | 134 347 880 | - | 100,0 |

* Розраховано за даними: Вісник НБУ. – 2003. - №3. – с. 15-22; Вісник НБУ. – 2004. - №3. – с. 52-59; Вісник НБУ. – 2005. - №3. – с. 54-63.

Одним з основних показників, який характеризує пасиви банку, є співвідношення власного капіталу та банківських зобов'язань. Як видно з таблиці 1, на фоні загального збільшення обсягів пасивних операцій, та зокрема, операцій по формуванню власного капіталу банків, спостерігається тенденція до зменшення частки власного капіталу у банківських пасивах порівняно з 2002 роком.

Незважаючи на такий факт, власні кошти відіграють базову роль у діяльності комерційного банку. Головне значення при цьому відводиться формуванню капіталу банку, який служить певною мірою для захисту інтересів вкладників і кредиторів, а також для покриття збитків від банківської діяльності. Основу власного капіталу становить статутний фонд, питома вага якого зростає з кожним роком. Проте участь статутного фонду у формуванні пасивів і досі залишається доволі низькою. Дана проблема характерна як для всієї банківської системи України, так і для окремих комерційних банків. Це стримує можливості банків щодо залучення значних ресурсів, зменшує масштаби проведення високоприбуткових активних операцій і в кінцевому підсумку може вплинути на стабільність банківської системи. Якщо у найближчій перспективі комерційним банкам не вдасться наростити капітал, це призведе врешті-решт до погіршення, а можливо і до недотримання банками нормативів адекватності банківського капіталу.

З таблиці 1 також видно, що одним із видів зобов'язань комерційного банку виступають і кошти НБУ та інших комерційних банків. Кошти, отримані на міжбанківському ринку, коливаються в межах 16,3-18,7% загальних зобов'язань та 13,8-16,3% суми пасивів, що теж дозволяє їх використовувати в якості кредитних вкладень. За своєю економічною природою запозичені кошти є кредитними ресурсами. Тобто в момент використання їх в якості кредитних ресурсів відбувається трансформація грошових коштів із депозиту для одного банку в позичку для іншого.

Отже, головним джерелом формування банківських пасивів на сьогодні залишаються залучені кошти, серед яких суттєво переважають кошти суб'єктів господарювання та фізичних осіб.

Висновки

Підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати, що формування пасивів комерційних банків та проведення пасивних операцій полягає не лише у залученні та подальшому вкладенні коштів, але і у визначенні оптимальних для кожного банку співвідношень між структурою власних, залучених та позичених коштів.

Для успішного функціонування банку потрібне дотримання певних пропорцій між капіталом, депозитами юридичних і фізичних осіб та позичок, отриманих від інших банків, та поряд з цим підтримання балансу між обсягами проведених пасивних і активних операцій.

Тому головним завданням кожного комерційного банку, на наш погляд, має бути вибір такої структури банківських пасивів, які будуть збалансовані за обсягами, термінами, і приведення її у відповідність із здійсненням активних операцій, що дозволить підтримати на належному рівні ліквідність та прибутковість банківської установи.

Досягнення поставлених цілей неможливе без подальшого дослідження макрота мікроекономічних факторів, які впливають на здатність банку ефективно залучати та розміщувати мобілізовані кошти. Потребує подальших розвідок і визначення напрямків вкладання залучених у ході банківської діяльності коштів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Банковский портфель – 2 / Под ред. Коробова Ю.М. и др. – М.: СОМИТЭК. – 1994.
 2. Заруба О.Д. Фінансовий менеджмент у банках: Навч. посібник. – К.: Товариство “Знання”, КОО, 1997. – 172 с.
 3. Дзюблюк О.В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки. – К.: Поліграф-книга, 2000. – 512 с.
 4. Банківські операції: Підручник / А.М.Мороз, М.І. Савлук, М.Ф. Пуховкіна та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. А.М. Мороза. – К.: КНЕУ, 2000. – 384 с.
 5. Банківська справа: Навчальний посібник / За ред. проф. Р.І.Тиркала. – Тернопіль: Карт-бланш, 2001. – 314 с.
 6. Загородній А., Сліпушко О., Вознюк Г., Смовженко Т. Словник банківських термінів. Банківська справа: термінологічний словник. – К.: «Аконіт», 2000. – 608 с.
 7. Банківська енциклопедія / Під ред. д. екон. наук проф. Мороза А.М. – К.: «Ельтон», 1993. – 336 с.
 8. Грищенко О. Гроші та грошово-кредитна політика: Навч. посібник. – К.: Основи, 1997. – 180 с.
 9. Ковбасюк М.Р. Економічний аналіз діяльності комерційних банків і підприємств / Навчальний посібник. – К.: Видавничий дім «Скарби», 2001. – 336 с.
- Заруба Ю., Зарічна Г. Ресурсні пріоритети банківської конкуренції в Україні // Вісник Національного банку України. – 2004. - №9. – с.30-33.